

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Културология

Том 2

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Cultural Studies

Volume 2

---

## ОТ ВТОРИЧНИ СУРОВИНИ КЪМ ЧАСТНИ КОНТЕЙНЕРИ. ОТПАДЪКЪТ КАТО ТОТАЛЕН СОЦИАЛЕН ФАКТ

ВЕЛИСЛАВА ПЕТРОВА

Студията анализира политиката за отпадъци в България по време на социализма и нейната трансформация по време на „прехода“, което е основата за съвременните политики по отношение на отпадъците. Два ключови фактора формират наследството на отпадъците: първият е специфичният етос на социалистическата държава, свързан с икономиката на дефицита, а вторият е материалната култура на отпадъците и отпадъчните режими. Допълнително анализирам как социалните, икономическите и политическите промени от 90-те години на XX век преработват наследството на социализма по отношение на отпадъците и дават основа на съвременните ценности, практики и разбирания по отношение на отпадъците в България.

*Ключови думи:* антропология на отпадъка, изследвания на пост-социализма, вторични суровини, материална култура, социалocen

FROM SECONDARY RAW MATERIALS TO PRIVATE CONTAINERS.  
WASTE AS A TOTAL SOCIAL FACT

*Velislava Petrova*

The paper analyzes waste policy in Bulgaria during socialism and its transformation during the “transition”, which provides the basis for contemporary waste policies. Two key factors shaped the legacy of waste: the first was the specific ethos of the socialist state associated with the deficit economy, and the second was the material culture of waste and waste regimes. Additionally, I analyse how the social, economic and political changes of the 1990s reshaped the legacy of socialism in relation to waste and provided the basis for contemporary values, practices and understandings of waste in Bulgaria.

*Keywords:* anthropology of waste, post-socialism studies, secondary raw materials, material culture, socialocen

Последните години в светлината на темата за човешкото въздействие върху околната среда и разбиране на връзката с късния капитализъм се преосмисля разбирането за значението на международните отношения във връзка с Антропоцена (Armiero and De Angelis, 2017; Hecht, 2018; McNeill and Engelke, 2014; Pál, 2021a, 2021b; Steffen et al., 2015), както и по отношение на политиките за отпадъци (Gille, 2022). Този процес се случва в рамките на засилен интерес към историята на околната среда, развитието и институционализирането на държавата на околната среда и осмисляне на човешкия отпечатък върху планетата (Gille, 2022; McNeill and Engelke, 2014; Meadowcroft, 2012; Pál, 2021b).

Настоящият текст се позиционира в същата аналитична перспектива и контекстуализира съвременните политики, практики и битки около отпадъците в България през наследството на социализма и отпечатъка му върху икономическите и културни трансформации на 1990-те години.

На първо място, анализирам отпадъка като суровина в рамките на икономиката на дефицита на социалистическата държава. По този начин се виждат едновременно икономическата структура на отпадъчните режими (Gille, 2007) и идеологическите измерения на процеса. Вторичните суровини и тяхната употреба са разгледани и през перспективата на съперничеството и търговията между двата блока (Gille, 2022). Жужа Гиле (Gille, 2022) твърди, че именно съревнованието за по-добър живот между двата блока е имало критично значение за Голямото ускорение<sup>1</sup>.

Вторият важен момент е свързан с конституирането на категорията „отпадък“ като обусловено от трансформацията в процеса на индустриализацията, урбанизацията и развитието на потреблението (Elias et al., 2000; Strasser, 2000). Трансформацията в рамките на производствения процес води до трансформация на отпадъците и тяхното концептуализиране (Gille, 2007; Reno, 2014; Strasser, 2000). В такава перспектива чрез анализа им се постига разбиране на съвременните социални трансформации. Отпадъците са тотален социален факт<sup>2</sup>, защото през тях се вижда цялото разнообразие на социалния и икономически живот, промяната в нравите и светогледните нагласи в България.

---

<sup>1</sup> Това представлява превод на *The Great Acceleration*, понятие, с което в последните години се бележи периодът след Втората световна война, когато световната икономика започва да се развива все по-бързо и растежът става все по-интензивен във всички области на живота, включително населението, енергията, транспорта, промишлеността, земеделието и др. Този период е характеризирани с увеличаване на консумацията на ресурси, замърсяване на околната среда, изменение на климата и др. Изразът *The Great Acceleration* се използва, за да се подчертае необратимостта и скоростта на тези тенденции и свързаните с тях проблеми, които имат дългосрочни последици за планетата и човечеството.

<sup>2</sup> Само то понятие за „социален факт“ социалните науки дължат на Емил Дюркейм (Durkheim, 1967), който дефинира по този начин основния предмет на социологията и онези ценности, норми и социални структури, които отиват отвъд индивидуалното и имат способността да упражняват социален контрол. Марсел Мос (Mauss and Mauss, 2002) раз-

Студията си поставя за цел да реконструира културната история на отпадъците в България като призма за разбиране на съвременните културни и икономически трансформации, защото отношението в България към отпадъците носи амалгамализираното наследство на социализма и годините на прехода.

Две са основните движещи сили, които оформят наследството върху отпадъците чисто исторически. На първо място, това е специфичният етос на социалистическата държава, свързан с икономиката на дефицита. Централизираната икономическа система на социалистическа България предопределя и централизирания подход към отпадъците, които са част от икономиката и се мислят като важен ресурс за социалистическата държава. 90-те години на XX век носят рязък обрат по отношение на отпадъците, като това се дължи както на промяната в икономическата система и наченките на консуматорско общество, така и на промените в светогледните нагласи и практиките за рециклиране, които заместват съществуващите такива. Тези сили водят и до идеологически импликации, свързани със самите политики по отношение на отпадъците, които представляват рязък скок от колективни към индивидуализирани политики за околната среда.

Отпадъкът от гордост и „национално богатство“ се превръща в нещо срамно и опасно. Това се дължи на трансформацията в материалната култура и начините на сметоизвозване, но и на общия дискурс по отношение на отпадъците. С разпадането на социалистическата икономика и нейното обгрижване на отпадъците като ресурс, гражданите престават да участват и търговията, оползотворяването, повторната употреба и рециклирането се оказват основно бизнес между фирми с посредничеството на държавата.

Вторият аргумент е свързан с начина, по който се оформя материалната култура (Miller, 1998) на отпадъците по време на социализма, в пряко отношение с разбирането на връзката природа-култура и показва трансформацията в основните ценностни нагласи. Отпадъците и боклукът са специфична материалност; за Еденсор (Edensor, 2005) процесът на разлагане на отпадъците се разглежда като размиване на границата между природата и културата, което позиционира боклука като лиминална, маргинална и преходна материалност. От такава гледна точка е важно да се реконструира начинът, по който боклукът се разглежда на микросоциално ниво, мястото му в къщата и неговото съдържание.

На трето място, анализирам начина, по който социалните, икономически и политически трансформации от 90-те години на XX в. преработват наследството на социализма по отношение на отпадъците и са в основата на съвременните разбираня, ценности и практики по отношение на отпадъците. Тези процеси са свързани както с промяна на профила на отпадъците съответстващ

---

вива това понятие в посока на понятието за „тотален социален факт“ като „дейност, която има последици за цялото общество в икономическата, правната, политическата и религиозната сфера“.

на промяната на икономическия профил (централно планирана икономика към пазарна икономика, поява на консуматорско общество и консумеризъм), но и с наследените нагласи по отношение на отпадъците.

Основният методологичен подход почива на принципа на глобалната етнография, предложен от Майкъл Буравой (Burawoy, 2000), и комбинира данните получени от дълбинни интервюта и неформални разговори с архивно събрани материали за целите на метода на разширения случай. За целта емпиричният материал е вписан в общата теоретична и аналитична рамка, предложена от Жужа Гиле по отношение на концептуализиране на отпадъчните режими в социалистическия блок (Gille, 2007) и понятието за „Социалоцен“<sup>3</sup> (Gille, 2022), но и в по-широкия контекст на изследвания върху социалните и икономически процеси, които обуславят съвременната ситуация.

Основната част от данните са събрани в периода 2010–2011 година и представляват комбинация от архивни материали на предприятия ДП „Чистота“ и ДСП „Вторични суровини“, архивни медийни материали основно от списанията „Наш дом“ и „Жената днес“, издания свързани с хигиената на дома. Архивните материали използвам основно, за да реконструирам институционалната структура и култура на отпадъчните режими (Gille, 2007). Лайфстайл списанията и книгите за дома използвам, за да реконструирам начина, по който тези политики по отношение на отпадъците пропиват всекидневието. Тези документи и текстове успяват да открият какво е важно за режима и как се стимулират гражданите. Относно материалната култура на отпадъците, системата за предаване на вторични суровини и начина, по който се концептуализират отпадъците разчитам на проведени дълбинни интервюта и неформални разговори през периода 2011–2012, докато за периода на „прехода“<sup>4</sup> разчитам основно на данни събрани 2020–2021.

---

<sup>3</sup> Чрез понятието „Социалоцен“ Жужа Гиле надгражда съвременните изследвания за ролята на отпадъците в разбиране на човешкото въздействие върху околната среда, като предлага като движещ мотив идеята за разбиране на ролята на съревнованието между двата блока в периода след Втората световна война.

<sup>4</sup> Тук се използва терминът „преход“ (вместо „трансформация“, който самата аз предпочитам), за да подчертая голямата символична тежест, която се крие зад него. Основната причина за оспорване на понятието „преход“ е внезапността на много промени, които настъпват по време на въвеждането на пазарния модел в страните от бившия СИВ, което е несъвместимо с постепенния характер, заложен в думата „преход“. Всъщност, въпреки че много изследователи се противопоставят на това понятие и предпочитат да приемат вместо него това за икономическа „трансформация“, за да не попаднат в неолибералния капан на един-единствен път на икономическо функциониране, на ниво широка обществено това е единственото широко разпространено понятие, което се използва за обозначаване на събитията, настъпили в следствие на разпадането на държавния социализъм. Всъщност то обхваща в своето семиологично поле както икономическите, така и социалните и политическите трансформации. Поради тези причини, предпочитам да запазя него и да го поставя в кавички.

## ТЕОРЕТИЧНИ ОРИЕНТИРИ И КОНТЕКСТ. “WASTEFUL”<sup>5</sup> ЛИ Е СОЦИАЛИЗМЪТ?

70-те години на XX в. са период на развитие на т.нар. държава на околната среда<sup>6</sup> в Западна Европа, като загрижеността на ниво официални дискурси се интензифицира през втората половина на 80-те години на XX в, вследствие на аварията в Чернобил.

Въпреки че както на Изток, така и на Запад последствията от човешката дейност върху околната среда са изключително подобни, темата за екологията според Радосвета Кръстанова (Krastanova, 2016) не седи на дневен ред за социалистическата държава изключително поради идеологически причини:

*„В бившите комунистически страни, екологичните искания се появяват относително късно. Проблемите дълго време се прикриват, защото водеща е вярата, че замърсяването и деградирването на околната среда не могат да бъдат причинени от комунистическата държава: те биха могли да бъдат вредно (и логично) следствие единствено на капиталистическия режим“* (Krastanova, 1966, 252–253; мой превод).

Дебатът по отношение на екологичността на социалистическите държави търпи сериозна трансформация през последните години. До 2000-та година тезата за екоцидността на социалистическите държави доминира научните публикации, но постепенно отстъпва мястото си на по-нюансирани подходи, които отчитат усилията в посока опазването на околната среда, но се интересуват от произхода на знанието в тази област и прилагането му (Pál, 2021c). Другият важен момент е свързан с идеологическото напрежение, за което Кръстанова (Krastanova, 2016) пише и което обуславя начина, по който се изгражда образът

---

<sup>5</sup> Българският език не успява да пренесе английското значение на думата *wasteful*, която често се използва за дефиниране на социалистическия отпадъчен режим. Поради тази причина я запазвам по този начин, вместо да търся превод като „разточителен“, „отпадъчен“, „прахоснически“.

<sup>6</sup> Медоукрофт счита (със справка към Janicke and Weidner 1997; Hanf and Jansen 1998), че процесът на развитие на държавата на околната среда е разделен на два етапа. Първият е свързан с появата на екологичните движения и първата петролна криза около 1970 година, когато държавите започват да осъзнават влиянието на човешката дейност върху околната среда. Този етап не е характерен с решаване на екологични проблеми, а с участието на държавата в управлението на екологичните проблеми и появата на политики, които са белязани от екологични противоречия. Основната цел е да се действа върху конкретни проблеми като замърсяването на въздуха и водата. През късните 1980-те години държавите започват да се ангажират по-цялостно и софистицирано в политиките за околната среда, като засилват връзките между държавния апарат и устойчивото развитие. На международно ниво тези усилия съвпадат с публикуването на “Report of the World Commission on Environment and Development” през 1987 г., документ, който популяризира понятието за устойчиво развитие, както и със събитието “Rio Earth Summit” през 1992 г.

на социалистическите държави като създаващи много отпадък (Gille, 2007), без да се отчита ролята на съревнованието между двата блока (Gille, 2022) за Голямото ускорение (McNeill and Engelke, 2014; Steffen et al., 2015).

Кръстанова (Krastanova, 2016) датира появата на екологичните движения в България към средата на 1980-те години и ги обвързва с дисидентството, като си струва да отбележа, че хронологично това съвпада с втората вълна в развитието на държавата на околната среда в Западна Европа (Meadowcroft, 2012). Но именно това обвързване на екологичните движения с дисидентството е ключово според Жужа Гиле за разбиране на доминиращите интерпретации за политиките по отношение на отпадъците в Източна Европа: *„Тъй като има значително припокриване между екологичните активисти от края на 80-те и дисидентските политически и икономически либерали, либералният екологизъм става хегемонният дискурс“* (Gille, 2022).

В един свой по-ранен текст Жужа Гиле (Gille, 2007) обръща специално внимание на това, че паралелно с разпадането на държавната икономика на социализма и реструктурирането на икономиката изчезва и депозитната система за опаковки по същото време, по което на пазара в Унгария се появяват и големите международни корпорации на индустрията на безалкохолни напитки, внасяйки такива в еднократни опаковки. В този случай обаче става дума за различна система на пакетирание и собствена бутилираща индустрия, която печели от самите опаковки. Затова и този интерес към повторната употреба. Гиле вижда тези промени като свързани с *„глобализационния дискурс, който фаворизира приватизацията и изваждането на държавата от икономиката, които по този начин имат унищожителен ефект върху съществуващите в Унгария политики на околната среда“* (Gille, 2007, 163). Но проблемът е структурен, а не е на ниво дискурс. Към казаното от Жужа Гиле (Gille, 2022) трябва да добавим и шокото въвеждане на пазарната доктрина, промяната в собствеността на фирмите и отварянето на икономиката към глобалния пазар, които променят значението и отношението към отпадъците.

Тук искам да обърна внимание на една противоречива характеристика по отношение на отпадъците в рамките на социалистическата държава. Индустриалните отпадъци и тяхната повторна употреба в производството се оказват сериозно предизвикателство: някои от производствата създават екологични рискове, (Krastanova, 2016; Савова, 2023), а архивните данни говорят за лошото качество на самите отпадъци като суровина. От друга страна, социалистическата държава успява да създаде функционираща депозитна система, използва изключително малко еднократни опаковки и изгражда усещане у гражданите за ценност на отпадъците.

Като обръща фокуса към ситуацията в Унгария в рамките на процеса за присъединяване към ЕС, Гиле се опитва да отговори на въпроса защо Западът не успява неутрално да оцени успехите на социализма по отношение на отпадъците. Първата причина според нея е в самия начин, по който се събират

статистическите данни. „Една от основните причини е, че при представянето на централно планираните икономики преобладават статистическите данни, но по-важното е, че тези статистически данни се концентрират върху съотношението между отпадъците и БВП, а не върху отпадъците на глава от населението или съотношението на рециклиране на промишлените отпадъци – данни, които биха показали недостатъците на западните практики в областта на отпадъците и биха подчертали предимствата на държавния социализъм, или поне биха могли да представят по-балансирана картина“ (вж. глава 1, 188).

Втората, е свързана с духа на времето, когато пазарният механизъм се мисли като спонтанен ред и родеещ се с демокрацията. „Местните“ икономисти, които се ръководят предимно от неолиберални парадигми, сами презират намесата на държавата в икономиката, включително политиките, насърчаващи намаляването на отпадъците и повторната им употреба.“ (Пак там.)

Третата почива на стереотипите по отношение на Източния блок и различните интелектуални парадигми. „Политиките и практиките на държавния социализъм в областта на отпадъците, макар и не напълно непознати за западните учени и журналисти, не са били считани за екологични, а по-скоро за любопитен елемент на централното планиране, поради което значението им е останало неизследвано“ (Пак там)

И не на последно място, край на 1980-те е период на сериозни екологични катастрофи, които засилват доминиращите нагласи „все по-видимите и наистина ужасяващите екологични резултати на държавния социализъм в Унгария в очите на западните наблюдатели и унгарските водещи икономисти просто засенчват всички положителни постижения на бившия режим по отношение на околната среда.“ (Пак там.)

За разлика от САЩ, където политиките за околната среда се оказват функция на икономическите интереси на бутилиращите и опаковащи компании, пресечени с индивидуалистичния дух на политиките на околната среда, в страните от социалистическия блок опаковките имат различно измерение. В българския случай опаковките<sup>7</sup> не играят важна роля в производството и консумацията на стоките, тъй като те са минимални. Това може да се обясни с липсата на консуматорско общество, което да налага нуждата от атрактивно опаковане на продуктите. Освен това, за държавата като икономически агент опаковките са разход, който може да бъде спестен. Именно това може да обясни защо в българския контекст липсват изследвания, които да се фокусират специално върху въздействието на опаковките върху околната среда.

---

<sup>7</sup> За българския контекст липсват изследвания конкретно по темата, но в докторската дисертация на Елица Стоилова (Stoilova, 2014) върху индустриализацията на производството на българското кисело мляко откриваме интересна информация по темата.

Отвъд вътрешно политическите промени, трябва да отчетем и реструктурирането на глобалната икономическа сцена. Изследванията, които се занимават с икономическите отношения между двата блока, вече не са толкова нови, но в последните години темата за отпадъците търпи развитие. Жужа Гиле (Gille, 2022) проследява няколко примера на износ на отпадъци от Първия към Втория свят, които според нея показват взаимодействието, което се случва, и ясно задават тенденцията за екстернализация на отпадъчни рискове<sup>8</sup>. Жужа Гиле показва как през 1980-те и 1990-те се засилва търговията с отпадъци между страните в Източния блок и в Западния блок, свързани с износ на различни опасни химически материали. Тук е важно да се добавят още два важни момента: 1980-те и 1990-те са години, в които държавите от Източния блок започват да изпитват икономически затруднения и износет на отпадъци към тях е добър приток на конвертируема валута, защото отпадъците са глобална стока и те са един от начините, по които икономиките се отварят към западните пазари в този момент. От друга страна, държавите от Източния блок дълго време определят отпадъците като ценен ресурс и това още повече легитимира идеологически тези международни търговски потоци.

Примерите, на които се позовава Гиле (Gille, 2022), се противопоставят на либералната екологична визия за социалистическите режими, защото произвеждането на отпадъци според нея не е толкова резултат на неефективното използване на ресурсите или единствено неравностойното международно разделение на труда, а „*е резултат от съзнателното усилие на една западна държава да възложи този интензивен на отпадъци производствен процес на своите източноевропейски партньори, изпреварвайки, ако не и поставяйки началото на по-късната тенденция за износ на боклук от Запада към Изтока.*“ (Gille, 2022). Различният начин, по който на държавно ниво се адресира темата за отпадъците, оформя и политиките за справяне с тях. Институционализирането на държавата на околната среда на Запад, разпадащите се и пропускливи регулации на Изток и наследството на социализма като мислене на отпадъците като вторични суровини проправят пътя за екстернализиране на рисковете, свързани с отпадъците. „*Все пак, поради факта, че целта на Запада не е била да се преизползват или рециклират отпадъците, а по-скоро да се избегнат разходите свързани с безопасно депониране тогава, когато е възможно, компаниите се опитват да елиминират този производствен процес напълно*“ (Gille, 2022).

---

<sup>8</sup> Това следва да приемем с някои уговорки, които дават допълнителни нюанси. Първият пример за това е експортът на отработено ядрено гориво от Финландия към СССР, като в случая трябва да се направят две уговорки, които липсват в текста. Отработеното ядрено гориво всъщност е суровина за произвеждане на ядрено оръжие и не е така „нежелан отпадък“, за да служи за доказателство на тезата. Другата е, че финландските атомни реактори в този период са били руски и това е и второто обяснение за износа.

## ОТПАДЪКЪТ КАТО СУРОВИНА. ИКОНОМИКА НА ОТПАДЪЦИТЕ

В България отношението към отпадъците днес може да се разглежда като наследство на социализма, който отделя особено значение на отпадъците като ресурс, или както сполучливо ги нарича „вторични суровини“.

Всъщност, въпреки че използваме актуалната лексика, говорейки за „отпадъци“, социализмът не ги третира като крайни величини, а като материалности, които могат да бъдат използвани отново, и затова ги нарича „вторични суровини“. Категорията на „вторични суровини“ е множествена и изградена от вътрешни разделения, защото отпадъците се мислят като суровини и непрекъснато се търсят начините за тяхната повторна употреба, често неуспешно. Самото понятие за „вторични суровини“ е централно за държавната икономика на социализма, като около него се роят идеологическите дискурси, присъстващи както в официалните документи на предприятията, занимаващи се с неговото управление, така и в популярната култура. Това, което характеризира отношението към отпадъците е, че те са разглеждани основно през оптиката на суровината, а не на грижата за околната среда.

По отношение на материалния си профил отпадъците са разделени на две категории<sup>9</sup>. В първата се класифицира домашната смет и основно съдържа хранителни отпадъци, докато втората се отнася към т.нар. вторични суровини. Това разделение ясно показва начина, по който социалистическата държава мисли отпадъчните материали. Всъщност много малка част от тях се считат за ненужни и основният мотив за това разделение е икономическият етос на социалистическата държава.

Докато едната дейност (почистване на улиците, извозване на битовата смет) се мисли като срамна и мръсна, другата (оползотворяването на вторичните суровини) е натоварена с положителни значения и в нейна полза са впрегнати различни ресурси (политически, идеологически). Това разделение, считам, че остава ясна следа в съзнанието на хората.

Държавната икономика на социализма<sup>10</sup> функционира чрез непрекъснато поддържан дефицит, който се налага да бъде частично компенсиран с влагане-

---

<sup>9</sup> Държавните предприятия „Отпадъци“ и „Вторични суровини“ отговарят за събирането на вторични суровини, влагането им в производството и търговията с отпадъци (включително и извън СИБ). Държавно предприятие „Чистота“ отговаря за почистването на улиците и сметоизвозването, което се отнася до съдържанието на металните кофи. Според действащите тогава разпоредби, самите кофи се стопанисват от жителите на сградите, а не са собственост на фирмата, както е в момента.

<sup>10</sup> На един всекидневен и съвременен език опростено можем да оприличим функционирането на плановата икономика на фирма (поради това, че собствеността върху капитала и производствените активи е държавна). Оттук повишаването и консумацията на стоки и услуги вътре в държавата при липса на пазарна икономика е разход, а не възможност за генериране на печалби.

то на безплатен труд на гражданите (за почистване, следпазарна поддръжка<sup>11</sup>, доброволни акции) за разлика от пазарните икономики<sup>12</sup>. В тази перспектива отпадъците се мислят като ресурс както за държавата, така и за гражданите<sup>13</sup>. Поради тази причина, социалистическата държава е изправена пред непрекъснатата необходимост да накара хората да предоставят тези ресурси, за да разполага с тях, и това се случва по два начина: с финансов стимул (изкупна цена) и с пропаганда.

От друга страна, разбира се, се променя и профилът на генерираните отпадъци, което обуславя и нови отпадъчни режими (Gille, 2007). Социализмът представлява ускорена модернизация, която е свързана и с интензивна урбанизация. Новите начини на живеене заедно и индустриализацията водят до генериране на нови видове боклук, което от своя страна обуславя необходимостта от образование на гражданите за справяне с тези нови отпадъци.

Тези образователни инициативи, пропили наръчните за домакинства и популярните медии, са и кампании, които учат хората как да живеят заедно. Тези две специфики обуславят и разделението на третирането на отпадъците в две отделни държавни предприятия, всяко от които поражда собствена материална култура.

Отпадъците са преди всичко икономическа категория, която е организирана по своя специфичен и различен начин в рамките на икономиките от социалистическия блок и от пазарния модел. За да се разбере сегашната политика и икономика на отпадъците, трябва да погледнем самата икономическа организация на Източния блок и мястото, което отпадъците заемат в него.

България, като страна членка на СИВ, притежава централизирана и контролирана от държавата система за управление на отпадъците, подобно на другите държави от блока. Централизираната икономическа система на социалистическа България предопределя и централизирания подход към отпадъците, които са част от икономиката и се мислят като важен ресурс за социалистическата държава, а като страна от СИВ<sup>14</sup>, нейните отпадъчни режими трябва да се поставят и в този контекст. Струва си да се спомене, че по време

---

<sup>11</sup> В едно свое есе Ивайло Дичев разказва за неработещия и непрекъснато нуждаещ се от поправки Москвич като символ на този процес.

<sup>12</sup> Чисто икономически, дефицитът според някои автори е и една от причините за разпадането на блока, но това не представлява интерес за настоящия текст.

<sup>13</sup> Елица Стоилова показва например как се преупотребяват на микросоциално ниво празните кофички от кисело мляко, за да покрият недостига на саксии за разсад например. (Stoilova, 2014).

<sup>14</sup> СИВ (Съвет за икономическа взаимопомощ) е икономическо обединение на комунистическите страни от Източна Европа и Съветския съюз, съществувало от 1949 до 1991 г., което почива на принципа на размяната (Dufy and Weber, 2007). Спецификата на режимите на отпадъците в страните от СИВ варира в зависимост от страната и периода, от който се интересуваме, но все пак поради общия си икономически режим можем да открием основни прилики.

на периода на социализма липсва участие на частния сектор в процеса на управление на отпадъците, тъй като държавата контролира всички аспекти на икономиката и обществото.

Изследванията, с които разполагаме, са основно върху Унгария. За България липсват каквито и да е данни или публикации в тази посока, освен общата рамка зададена от Радосвета Кръстанова (Krastanova, 2016), която се отнася към социалните мобилизации, а не към темата за отпадъците. В полето на правото на околната среда също няма публикации третиращи социализма, освен една монография от 1970 година на професор Петър Стайнов (Стайнов, 1970).

Основният фокус на държавната политика е върху използването на отпадъците като ресурс чрез възстановяване на материали, а не върху изхвърлянето им.

Тук трябва да се обърне внимание на няколко аспекта, които ще бъдат важни за последващия анализ. На първо място, непазарният икономически модел и липсващото консуматорско общество обуславят много слабо ниво на разнообразие на продуктите (липсват различни марки и сегменти) и водят до влагането на минимум еднократни опаковки<sup>15</sup>, но и общо количество опаковки. При продуктите, при които опаковките са необходими, като различни видове контейнери на хранително съдържание, те най-често са еднотипни, за да позволяват многократната употреба или оползотворяване и съществува система за предаването им, която не просто се насърчава, а притежава елемент на принудителност<sup>16</sup>. Това обуславя и самото съдържание на домашната кофа за боклук, както ще покажа по-късно. Основният начин за обезвреждане на битовия отпадък е депонирането, което обуславя бъдещето на отпадъците в България. Това е така, просто защото липсва индустрия на опаковките, която да стимулира тяхното създаване и оттам рециклиране.

Голямото предизвикателство по отношение на отпадъците идва от интензивната индустриализация на страната, заради която се стига до значително количество промишлени отпадъци и често замърсяване на околната среда. Това става особено видимо през 80-те години на XX век на фона на глобалното увеличаване на чувствителността по отношение на екологията, когато различни екологични катастрофи или замърсявания започват да стават причина за социални мобилизации и оформят профила на отношението към отпадъците след разпадането на социализма (Krastanova, 2016; Георгиева, 2017; Савова, 2023).

---

<sup>15</sup> Опаковката сама по себе си е продукт на капитализма, защото нейната цел е да увеличава пазарната цена на продуктите, като ги прави по-привлекателни и издръжливи. В икономика, която не функционира по този начин, опаковката е по-скоро ненужен разход.

<sup>16</sup> Бутилките за бира и олио са добър пример за това. Те са стъклени, еднотипни и обикновено се предават и събират по цветовете на мястото на продажба, което позволява както повторната им употреба, така и рециклирането им.

Поради важноста на отпадъците за поддржане на икономиката, те са изключително идеологически пропити и оползотворяването на вторичните суровини се затвърждава като стил на живот в едно модернизиращо се общество<sup>17</sup>.

## **ОТПАДЪКЪТ КАТО СУРОВИНА. ПРОПИВАНЕ НА ВСЕКИДНЕВИЕТО И МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА**

За да се обезпечи събирането и оползотворяването на вторичните суровини, държавата насочва усилията си към отпадъците, генерирани от домакинствата, като умножава кампаниите за информираност. Отпадъците като тема навлизат и в популярната култура и всъщност женските списания и различните книги и инструкции, свързани с поддржане на дома, изобилстват от темата за отпадъците, които присъстват неизменно като ресурс и отговорност.

Един цитат от списание „Жената днес“ (Зенгинов, 1955) идеално илюстрира значението, което социализмът отделя на вторичните суровини, като събира в себе си всички ключови моменти:

*„Режимът на икономии е социалистическият метод на стопанисване... отделните хора рядко могат да оползотворят отпадъците, но в уедрената социалистическа промишленост те намират едно широко приложение. ... в отпадъците е вложен народен труд. Те са наше национално богатство. Затова не бива да ги пилеем. У нас е създадено специално стопанско предприятие „Вторични суровини“, което ги изкупува по цени определени от Министерски съвет.“ (Зенгинов, 1955)*

Отпадъците се мислят и през призмата на труда и производството, защото са продукт сам по себе си, а не се конструират като ненужни. Причината за това е дадена в самото начало и тя се корени в „режима на икономии“, което директно препраща към Янош Корнай (Корнай, 1996) и изследванията му върху социалистическата икономическа система. Цитатът описва, разбира се, и централизирания начин на оползотворяване на отпадъците чрез СП „Вторични суровини“ и начина на определяне на цените, който е централизиран и нормативен.

Това, което прави впечатление в горния цитат, е подчертаването на колективната отговорност към отпадъците, които се мислят като казус, на който трябва да се намери колективно и централизирано решение, като всички текстове настояват и на тяхната ценност. Търсенето на колективно решение е

---

<sup>17</sup> Този проект силно напомня на анализирания от Сюзън Страсер (Strasser, 2000) оползотворяване на отпадъците в САЩ, характерно за периода преди развитието на консуматорското общество. Структурните причини в случая са същите (икономическа организация, която не позволява свръхгенериране на отпадъци)

нещо, което ярко отличава начина, по който социалистическата държава третира отпадъците. Изследванията на политиките по отношение на отпадъците по същото време показват, например, как в САЩ интересите на бутилиращата и рециклиращата индустрии се преплитат и като стъпват на базата на grass-root екологични мобилизации водят до приемането на решения, които индивидуализират политиките за околна среда без непременно да подобряват третирането на отпадъците (Jaeger, 2018; MacBride, 2012). Това колективно решение все пак, както е видно от цитата, почива и на индивидуални усилия, но те не водят до индивидуализирани политики за околната среда.

Социализмът може да бъде интерпретиран през призмата на модернизационен процес (Беновска-Събкова, 2009), при който усилено се урбанизира голяма част от територията и населението и се извършва интензивна индустриализация. Урбанизацията обичайно се възприема като напредък в развитието на обществата, но на по-малка, индивидуална равнина тя често довежда до отдалечаване на човека от природата. Това се дължи на промяната в естествените условия за живот, но същевременно предизвиква необходимостта човекът да бъде обучен да живее по цивилизован начин в градската среда (в смисъла на Елиас). Най-вероятно поради тази причина не са и малко наръчниците издавани през 1960-те и 1970-те<sup>18</sup> свързани с поддържане на дома и неговата хигиена и често изобилстващи със съвети отнасящи се до обезвреждането на домашната смет. Тези съвети са много по-близко до съвременните съвети свързани с re-fuse, re-use, re-cycle, същевременно те носят няколко свои специфики. На първо място, това е мисленето на боклука (като интимна категория) като опасност от биологичен порядък. Отпадъците – основно кухненските – са привидени като привличащи насекоми, гризачи и съответно развъдници на болести, с които гражданите трябва да се борят със силата на химическата индустрия<sup>19</sup>.

Докато категорията на вторичните суровини (или това, което по-скоро наричаме „отпадък“ в момента) е много по-диференцирана и ясно позиционирана в икономически термини, боклукът традиционно е нещо по-аморфно. Спомените на моите информатори за съдържанието на кофите за боклук, датиращи от тяхното детство, сочат, че те са били по-течни, по-влажни, по-органични (Petrova, 2017). Освен промяната в съдържанието, наблюдаваме и промяна в мястото, където се намира кошчето за боклук в рамките на домакинството. Кухнята е основното място, където се генерира отпадък в дома, и това е смятано за най-мръсното място и източник на опасности. В старите

---

<sup>18</sup> За този текст съм анализираща публикациите по темата, които намерих в НБКМ в рамките на изследването си *Why Garbage Matters* част от стипендиантската програма Advanced Academia на Центъра за академични изследвания в София през 2011 г. Подробният списък на изданията може да бъде открит в библиографията.

<sup>19</sup> Този момент рязко ще се промени с възвръщането на темата за компостиране, където именно гниещите материи се мислят като чисти.

социалистически апартаменти кошчето за боклук често се разполага на балкона, въпреки че така се налагало да се преминава през апартамента, за да се изхвърли боклукът. Домашните инструкции са научили домакините, че кошчето за боклук трябва да е метално, с капак, и има строги инструкции за почистването и дезинфекцията на кофите за боклук.

*„Домашната смет трябва да се събира в метална кофа, покрита с капак, която редовно се измива и почиства. Всекидневно сметта да се изхвърля в общите съдове, пазени на двора или друго място... съдовете за смет след всяко изпразване трябва да се почистват внимателно от полепнали остатъци и да се наръскват отвътре с варно мляко... Сметта от жилището и селския двор трябва своевременно да се обезврежда, без да се натрупва на купуца – гнезда за развъждане на мухи.. при добро и пълно използване на отпадъците остава съвсем малко, което трябва да стои в покрит ламаринен съд, боклукът се извозва веднъж към извънградските места“ (Григоров, 1969)*

Докато вторичните суровини<sup>20</sup> се мислят като важен ресурс за социалистическата икономика и непрекъснато се търсят пътища за повторното им вкарване в производствения процес (често неуспешно). Материалът, който не среща предизвикателство за повторна употреба, дори за износ, е алуминият. Преработеният алуминий не се въвежда наново в производството, а се използва за износ и по този начин служи за генериране на конвертируема валута и така служи за паричен, а не материален ресурс.

*„Създаването на битов комфорт в жилището е свързано с правилното събиране, отстраняване и обезвреждане на течните и твърди отпадъци. Съвременното градско жилище е немислимо без централно водоснабдяване и канализация. Не бива да се допуска задържането на смет и органични отпадъци в жилището и на площадките за смет, тъй като те са биотопи за развъждане на гризачи, мухи и други вредни насекоми“ (Водиченска, 1981)*

За социалистическата държава „боклукът“ тогава, когато се мисли като заплаха е преди всичко материалност, чиято застрашителност произтича от близостта му с природата. Той представлява опасността природата да зарази технологичното и културното и основните опасности произтичат от полето на болестите и заразите и по същество са органични. Отгук и целият времеви хоризонт на тази заплаха е поставен в близкото бъдеще. Същевременно боклукът и в двете му измерения – и като отпадък/суровина и като смет – се мисли изключително в термините на колективното, защото „индивидите трудно

---

<sup>20</sup> Тази категория обема както отпадъците, които се събират и предават в домовете (амбалаж, стъкло, вестници и хартия), така и промишлено генерираните такива. И двата вида попадат под юрисдикцията на ДП „Вторични суровини“.

биха се справили сами“. Тези негови характеристики препращат към необходимостта за него да отговаря и Министерството на металургията<sup>21</sup>.

Може би един от най-любимите ми пасажии датира от 1970 г. и е откъс от статия в сп. „Наш дом“, която въобразява кухнята на бъдещето и е подписана с псевдонима инж. Нео Неов:

*„[През] двехилядната година кухнята няма да съществува такава каквато я познаваме, кухнята ще се превърне в помещение, където ПРОГРАМИРАНИ ЕЛЕКТРОННИ МАШИНИ ще заменят напълно труда на домакинята вкл. и приготвянето на храната по рецепти. [...] новост за кухнята ще представляват и МАШИНИТЕ ЗА ОТПАДЪЦИ, при които с натискането на бутона само за няколко минути съдържащите се отпадъци в машината ще се обезмирисяват, след което под налягане ще се превръщат в компактни блокове, удобни за изхвърляне + подвижни и пренареждащи се кухни, приготвянето на храната поради липсата на миризма ще може да се случва навсякъде. (Неов, 1970)*

Текстът издава нагласата, че в бъдещето, както се въобразява през 1970-те години, ще има революционни промени в начина, по който обществото ще се отнася към отпадъците. Основният акцент е върху технологичните иновации, които ще заменят труда на домакинята в кухнята и ще направят отпадъците по-лесни за управление. Текстът набляга на машините за отпадъци, които ще обезмасляват и компресират битовата смет, правейки я по-лесна за изхвърляне. Това указва нагласата, че отпадъците ще бъдат избягвани като проблем, а технологията ще бъде използвана, за да се реши този проблем.

Цитатът е интересен от гледна точка на това как се въобразяват негативните ефекти от отпадъците и как се въобразяват механизмите за справяне с тях. Отпадъкът е материя, която трябва да се реформира в посока намаляване на миризмата, и да бъде удобен за изхвърляне, но не се мисли какво се случва с него след изхвърлянето.

## „ПРЕХОД“ И ОТПАДЪЦИ

Конотациите на отпадъците се променят интензивно, както на ниво законодателство<sup>22</sup>, така и на по-дълбоко семантично ниво в популярната наука и

---

<sup>21</sup> Министерството на металургията е условно понятие, защото в изследвания период то често мени името си от Министерство на машиностроенето и металургията, през Министерство на металургията и минералните ресурси, Министерство на енергийно-суровинните ресурси. Това, което обединява тези формирования, е мисленето на природата и отпадъците като ресурс, а не като околна среда, нуждаеща се от защита. Настоящото Министерство на околната среда и водите води началото си от Комитета по опазване на природната среда, обособен през 1976.

<sup>22</sup> В хронологичен ред в използвани източници могат да бъдат открити основните

култура. В периода на социализма отпадъците прокарват социална граница между града и селото, а опасностите, свързани с тях, произтичат от природата. С течение на времето, тези конотации се променят и се осъществяват премествания към етническите конотации<sup>23</sup>.

През 1990-те години практиките на повторна употреба, които са били характерни за социалистическата икономика, се променят рязко. Обвързването на вторичните суровини с идеологията на антипрахостничеството носи друг отпечатък и предопределя необходимостта от символно скъсване на идеологическо ниво с разпадането на режима и на икономиката на държавния социализъм и конституира изхвърлянето като белег на престиж. Влизането на консумеризма засилва желанието за показна консумация като символ на заможност и изхвърлянето става равносилно на приемането на нов стил на живот и отхвърляне на наследството на социалистическата икономика (Petrova, 2016). Консумеризмът и пазарното доминиране на останалите сфери от живота се представят като успешни модели на живеене и като част от прехода към пазарно общество (Petrova, 2016). Това обаче поставя под въпрос бъдещето на отпадъците. Последните десет години на ХХ век са период на рязко навлизане на неолиберални идеологии и развиване на индивидуализирани дискурси. Това се случва и в полето на отпадъците, където рециклирането запълва появилата се липса, но същевременно изглежда като модерно и западно, поради противопоставянето му на повторната употреба (Petrova, 2016). Рециклирането е вече готов и функциониращ модел, който бележи рязък обрат в начина, по който се разработват политиките, свързани с отпадъците в България и е прекрасна метафора на социалните и икономически промени (Petrova, 2016). От колективна отговорност отпадъците се превръщат в индивидуална, не само на дискурсивно, а и на политическо ниво, както показват настоящите политики по отношение на домакинските отпадъци (Петрова, 2012). Това, както показва Джегър (Jaeger, 2018), води до отказ от колективни искания. Освен тази рязка промяна, има още един фактор, който допринася за начина, по който се мислят отпадъците, и е свързан с международната ситуация и икономиките на отпадъците във Втория свят.

По време на изследвания период се наблюдава значителна промяна в законодателната рамка, свързана с отпадъчните материали, която прави видима една по-дълбоката промяна. На първо място, тази трансформация е количествена, но и качествена. До 90-те години на ХХ в. третирането и управлението

---

законови и подзаконови нормативни актове към 2009 г, основната цел е да се покаже интензивността на промяната в законодателството и духа на промените.

<sup>23</sup> За съвременния период това е анализирано от Елана Резник (Resnick, 2021) по повод тезата на Габриел Хехт (Hecht, 2018) за отпадъците като апотеоз на антропоцена, като Резник настоява за необходимостта за мислене през призмата на расиализацията. Понятието на расиализация се въвежда по-подробно от Никола Венков, който показва как се изгражда медийният образ на Столипиново като обвързан с боклук и отпадъци и как това влияе и на самия квартал (Венков, 2023).

на отпадъците и боклука се регулира чрез няколко министерски постановления и наредби, както и чрез (временни) санитарни норми. Първият закон е приет през 1997 г., а първата дългосрочна национална програма за управление на отпадъците датира от 1999 г. Класификацията на отпадъците се променя от класификация, основана на техния произход (промишлен сектор), към класификация, основана на начина на тяхното третиране (сектор на услугите). С разпадането на социалистическата държава, но и с последвалите икономически промени, се променя и дефиницията на „боклука“ заедно с материалната му култура. На първо място се променя самият произход на заплахата и тя вече произлиза от технологията и обратно е насочена към унищожаване на природното. Така се изменя и юрисдикцията и „боклукът“, който вече не се концептуализира като ресурс, а като заплаха, се превръща в задължение на Министерството на околната среда и водите и Министерство на здравеопазването. Това изменя и времевия хоризонт, който се насочва към много по-далечното бъдеще и често прескача поколения. От колективна отговорността става индивидуална, не само на политическо, но и на дискурсивно ниво и по този начин превежда индивидуализацията на политиките, свързани с околната среда в целия контекст на неолиберализация на обществените отношения и е част от глобален процес (Jaeger, 2018).

По отношение на организацията на сметосъбиране се променя много. На първо място, старата депозитна система за опаковки просъществува и през 1990-те, когато много гаражни клетки в градовете се трансформират в пунктове за изкупуване на бутилки и производство на безалкохолни напитки. Това продължава до навлизането на големите бутилиращи компании, които променят пазара и отношението към отпадъците. В края на 1990-те към началото на новия век започват практиките по рециклиране, които заместват съществуващите такива. Основният символ на сметосъбирането в България става извозването на съдържанието на големите сиви контейнери, разположени на уличното платно. Предходната регулация задава задължението всяка жилищна сграда да притежава и съхранява контейнери за битова смет, които следва да бъдат изваждани на улицата единствено в деня за събиране<sup>24</sup>. Това се променя пред 1990-те и контейнерите стават собственост на фирмите, отговарящи за извозването на отпадъците. Престаналата да съществува депозитна система не бива заместена с функционираща нова такава, а с цветни контейнери за разделно събиране, които са хаотично разпределени из градовете и за които самите жители не вярват, че функционират. Към това трябва да добавя и новото семантично значение (Petrova, 2017), което показното изхвърляне добива

---

<sup>24</sup> Тук се получава едно противоречие между интервюта и официалните документи, което бе отбелязано и от рецензентката на статията. Вътре прилежащите контейнери за боклук не се отнасят до всички сгради, а до малките кооперации и еднофамилни сгради, големите комплекси и високо строителство познават и уличните контейнери. Основната промяна, която се случва е в посока собствеността на самите контейнери.

през 1990-те. Сивите контейнери са обаче единственият видим и проследим наследник на кофите за домакинска смет и затова продължават да носят отпечатъка на мръсното, опасното и срамното.

Самата дейност по разделното събиране се прехвърля основно към т.нар. неформални рециклатори, т.е. хора, които обикалят обикновено пеша с колечки или велосипеди контейнерите и отделят за продажба в пунктовете за вторични суровини намерените вътре рециклируеми отпадъци (Resnick, 2016; Венков, 2023). Икономическото поле се реструктурира с появата на множество частни агенти, изкупуващи събраното, като властта не успява да създаде инициатива за разделно събиране и рециклиране.

На ниво публичен образ се е случила и още една промяна: отпадъкът „национално богатство“ от ресурс, който се мисли през призмата на оползотворяването, се превръща в материалност, чиито потенциални вредни въздействия трябва да се предотвратят. Това се дължи на трансформацията в материалната култура и начините на сметоизвозване, но и на общия дискурс по отношение на отпадъците. Вторичните суровини, бидейки задача на всички през социализма и пропити идеологически, създават положително отношение към отпадъците. От друга страна, повторната употреба на някои опаковки на всекидневно ниво също допринася за това, защото те биват мислени през тяхната позитивна стойност (Stoilova, 2014) и по този начин хората са имали стимул на всекидневно ниво да преформатират употребата и повторната употреба на вторичните суровини. С разпадането на социалистическата икономика и нейното обгрижване на отпадъците като ресурс, гражданите престават да участват и търговията, оползотворяването, и рециклирането се оказват основно бизнес между фирми с посредничеството на държавата.

Въпреки това, поради липсата на технологично развитие и финансови ресурси, много страни от СИБ са изправени пред предизвикателства, свързани с ефективно управление на отпадъците, което води до проблеми като замърсяване, поставяне в риск на общественото здраве и незаконно изхвърляне на отпадъци.

След разпадането на Съветския съюз много страни от СИБ биват изправени пред задачата да трансформират своите централно планирани икономики в пазарни системи. Това води до преминаване към приватизация на управлението на отпадъците и променя начина, по който отпадъците се концептуализират, контекстуализират и категоризират (Gille, 2016, 2007; Pál, 2021b).

*„1990 година всичко се е разпаднало, скрабаджиите са се образували. Тогава са имали тези държавните фирми: Феникс ресурс (държавни дружества) много бързо се разпадат и се надушва къде има. Фениксите (те са били няколко държавни дружества) Да не говорим, че на входа на Кремиковци отиват няколко хора, защото те работят със 100% рециклиран отпадък“ (P1).*

Този откъс от интервю преразказва историята на прехвърляне на икономическа дейност от държавните предприятия към частните в момент, в който те имат необходимите отношения и знания, а с металните отпадъци се търгува с печалба.

*„Началният капитал за много от фирмите ... специално за нашата фирма беше от реституция. ½ част от реституция и ½ заем от банка, така стартира бизнесът, като същественният фактор беше връзките ... Като връзките ... не само да стартира, а и досега виждам, че все още функционира този пункт, тази фирма. Тази фирма се занимаваше преди всички (говорим за комунизъм), всичко това раздържавяването, разграбването, не раздържавяването, буквално оказа съществено, за да тръгнат. Началният капитал е само да тръгнат, за да се развие самата фирма ти трябва много капитал и това ставаше с тия връзки.“ (P2)*

Всъщност търговията с метали е именно тази, която процъфтява в първите години на „прехода“. Някои фирми се възползват допълнително не само от установените международни отношения, но и от граничното положение на България спрямо ЕС тогава и ембаргото върху Югославия.

*„Беше се обезкостила държавата от гледна точка на големите предприятия. Трамвайни мотриси, влакове, всичко отиваше към нас и след това, когато вече нямаше толкова много откъде да се взима и набавя вътрешен ресурс се взимаше предимно от Македония, Черна гора, бившите соц републики. По-близо и там имаше материал, бяха зад нас като развитие“ (P2)*

## ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Отношението към отпадъците в България е амалгамирано наследство от социализма и годините на „прехода“. Двете основни движещи сили, които опеределят това наследство, са централно планираната икономика на дефицита на социалистическата държава и трансформацията в материалната култура, които оказват влияние върху начина, по който гражданите и държавата възприемат отпадъците. След разпадането на социализма, гражданите престават масово да участват в оползотворяването на отпадъците като ресурс, а търговията, повторната употреба и рециклирането стават основно бизнес между фирми, с посредничеството на държавата. Една немалка част от труда около рециклирането се прехвърля и към социално уязвими групи. В началото на 90-те години на XX век отпадъкът от гордост и „национално богатство“ се превръща в нещо срамно и опасно паралелно на случилия се рязък скок от колективни към индивидуализирани политики за околната среда.

Отпадъците и боклукът се разглеждат като специфична материалност, която показва трансформацията в основните ценностни нагласи и размиването на границата между природата и културата. Ето защо е важно да се реконструира начинът, по който боклукът се разглежда на микросоциално ниво, за да се разбере връзката между отпадъците и културата, която може да бъде от полза за постигане на устойчиво развитие.

## БИБЛИОГРАФИЯ

- Актуализация и продължаване изпълнението на план за действие на Национална програма за управление дейностите по отпадъците (2003–2007 г.) през 2008 г., приета на 13.02.2008 г. от Министерския съвет на Република България. (Aktualizatsia i prodalzhavane izpalnenieto na plan za deystvie na Natsionalna programa za upravlenie deynostite po otpadatsite (2003–2007 g.) prez 2008 g., prieta na 13.02.2008 g. ot Ministerskia savet na Republika Bulgaria)
- Беновска-Събкова, М. (2009) Социализмът като модернизация (наблюдения върху България). *Българска етнология* 35 (4), 5–22 (Sabkova, M., 2009. Sotsializmat kato modernizatsiya (nablyudeniya varkhu Bŭlgariya). *Bŭlgarska Etnologiya* 35 (4), 5–2 )
- Венков, Н. (2023) Столипиново: боклук, медии, власти и расиализация. *Семинар\_BG* [онлайн] бр. 25. Достъпно на: <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy25/842-stolipinovo.html> (Venkov, N. (2023) Stolipinovo: bokluk, medii, vlasti i rasializatsia. *Seminar\_BG* [onlayn] br. 25. Dostapno na: <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy25/842-stolipinovo.html>)
- Водиченска, Ц. (1981) *Хигиена на бита. Здравни беседи за семейството*. София: Медицина и физкултура. (Vodichenska, Ts. (1981) *Higiena na bita. Zdravni besedi za semeystvoto*. Sofia: Meditsina i fizkultura)
- Временни санитарни правила 1966. (Vremenni sanitarni pravila 1966)
- Времени санитарно-технически норми за третиране на твърдите отпадъци 1973. (Vremeni sanitarno-tehnicheski normi za tretirane na tvardite otpadatsi 1973)
- Георгиева, В. (2017) *Множества на несъгласните. Антропология на протестните движения в България (2009–2013)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Georgieva, V. (2017) *Mnozhestva na nesaglasnite. Antropologia na protestnite dvizhenia v Bulgaria (2009–2013)*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“)
- Григоров, К. (1969) *Има ли хигиенен ред вашият дом?* София: Медицина и физкултура. (Grigorov, K. (1969) *Ima li higienen red vashiyat dom?* Sofia: Meditsina i fizkultura)
- Доросиев, А. (1970) Функционални проблеми на съвременното жилище. *Наш дом* 5. (Dorosiev, A. (1970) Funktsionalni problemi na savremennoto zhlishte. *Nash dom* 5)
- Закон за ограничаване на вредното въздействие на отпадъците върху околната среда, обн. ДВ, бр. 86 от 30.09.1997 г. (Zakon za ogranichavane na vrednoto vazdeystvie na otpadatsite varhu okolnata sreda, obn. DV, br. 86 ot 30.09.1997 g.)
- Закон за ратификация на Базелската конвенция за контрол на трансграничния превоз на опасни отпадъци и тяхното третиране. (Zakon za ratifikatsia na Bazelskata konventsia za kontrol na transgranichnia prevoz na opasni otpadatsi i tyahnoto tretirane)
- Закон за управление на отпадъците, ДВ, бр. 86 от 30.09.2003 г. (Zakon za upravlenie na otpadatsite, DV, br. 86 ot 30.09.2003 g.)

- Заповед № 1752 от 26 юни 1975 за оползотворяване на книжните отпадъци, ДВ бр. 66 от 26.8.1975. (Zapoved № 1752 ot 26 yuni 1975 za opolzotvoryavane na knizhnite otpadatsi, DV br. 66 ot 26.8.1975)
- Зенгинов, Х. (1955) Вторични суровини. *Жената днес* 4. (Zenginov, H. (1955) Vtornichni surovini. Zhenata dnes 4)
- Казасов, П. (1964) *Образцов хигиенен дом*. София: Медицина и физкултура. (Kazasov, P. (1964) Obratstov higienen dom. Sofia: Meditsina i fizkultura)
- Корнай, Я. (1996) *Социалистическата система. Политическа икономия на социализма*. София: „Акад. Издателство „Марин Дринов“. (Kornay, Ya. (1996) Sotsialisticheskata sistema. Politicheskа ikonomia na sotsializma. Sofia: „Akad. Izdatelstvo „Marin Drinov“)
- Мечкуев, Р. (1970) *Има ли хигиенен ред във вашия дом?* София: Медицина и физкултура. (Mechkuev, R. (1970) Ima li higienen red vav vashia dom? Sofia: Meditsina i fizkultura)
- Найденов, И. (1949) *Хигиена на жилището и селището*. София: Здравиздат. (Naydenov, I. (1949) Higiena na zhilishteto i selishteto. Sofia: Zdravizdat)
- Наредба № 1 за контролната дейност на Корпорацията по вторичните суровини при Министерски съвет, ДВ бр. 64 от 16.8.1983. (Naredba № 1 za kontrolnata deynost na Korporatsiyata po vtornichnite surovini pri Ministerski savet, DV br 64 ot 16.8.1983)
- Наредба № 3 за класификация на отпадъците, издадена от министъра на околната среда и водите и министъра на здравеопазването, ДВ, бр. 44 от 25.05.2004 г. (Naredba № 3 za klasifikatsia na otpadatsite, izdadena ot ministara na okolnata sreda i vodite i ministara na zdraveopazvaneto, DV, br. 44 ot 25.05.2004 g.)
- Наредба № 6 за условията и изискванията за изграждането и експлоатацията на инсталации за изгаряне и инсталации за съвместно изгаряне на отпадъци, ДВ, бр. 78 от 2004 г. (Naredba № 6 za usloviyata i iziskvaniyata za izgrazhdaneto i eksploatatsiyata na instalatsii za izgaryane i instalatsii za savmestno izgaryane na otpadatsi, DV, br. 78 ot 2004 g.)
- Наредба № 7 за изискванията, на които трябва да отговарят площадките за разполагане на съоръжения за третиране на отпадъци (издадена от министъра на околната среда и водите, министъра на регионалното развитие и благоустройството, министъра на земеделието и горите и министъра на здравеопазването, ДВ, бр. 81 от 17.09.2004 г.) (Naredba № 7 za iziskvaniyata, na koito tryabva da otgovaryat ploshtadkite za razpolagane na saorazhenia za tretirane na otpadatsi (izdadena ot ministara na okolnata sreda i vodite, ministara na regionalното развитие i blagoustroystvoto, ministara na zemedeliето i gorite i ministara na zdraveopazvaneto, DV, br. 81 ot 17.09.2004 g.)
- Наредба № 8 за условията и изискванията за изграждане и експлоатация на депа и на други съоръжения и инсталации за оползотворяване и обезвреждане на отпадъци (издадена от министъра на околната среда и водите, ДВ, бр. 83 от 24.09.2004 г.) (Naredba № 8 za usloviyata i iziskvaniyata za izgrazhdane i eksploatatsia na depa i na drugi saorazhenia i instalatsii za opolzotvoryavane i obezvrezhdane na otpadatsi (izdadena ot ministara na okolnata sreda i vodite, DV, br. 83 ot 24.09.2004 g.)
- Наредба за изискванията за третиране и транспортиране на производствени и опасни отпадъци, приета с ПМС № 53 от 1999 г., ДВ, бр. 29/1999 г. (Naredba za iziskvaniyata

- за третиране и транспортиране на производствени и опасни отпадъци, приета с ПМС № 53 от 1999 г., ДВ, бр.29/1999 г.)
- Наредба за изискванията за третиране и транспортиране на отпадъците от производството на титанов диоксид, приета с ПМС № 87 от 30.04.2004 г., ДВ, бр. 39/12.05.2004 (Naredba za iziskvaniyata za tretirane i transportirane na otpadatsite ot proizvodstvoto na titanov dioksid, prieta s PMS № 87 ot 30.04.2004 g., DV, br. 39/12.05.2004)
- Наредба за опаковките и отпадъците от опаковки, приета с ПМС № 41 от 2004 г. (Naredba za opakovkite i otpadatsite ot opakovki, prieta s PMS № 41 ot 2004 g.)
- Наредба за изискванията за третиране на отпадъците от моторни превозни средства, приета с ПМС № 311 от 17.11.2004 г., ДВ, бр. 104 от 26.11.2004 г., в сила от 1.01.2005 г. (Naredba za iziskvaniyata za tretirane na otpadatsite ot motorni prevozni sredstva, prieta s PMS № 311 ot 17.11.2004 g., DV, br. 104 ot 26.11.2004 g., v sila ot 1.01.2005 g.)
- Национална програма за управление на дейностите по отпадъците за периода 1998–2002 г., приета на 18.03.1998г. от Министерския съвет на Република България. (Natsionalna programa za upravlenie na deynostite po otpadatsite za perioda 1998–2002 g., prieta na 18.03.1998 g. ot Ministerskia savet na Republika Bulgaria)
- Национална програма за управление на дейностите по отпадъците за периода 2003–2007 г., приета на 11.12.2003 г. от Министерския съвет на Република България. (Natsionalna programa za upravlenie na deynostite po otpadatsite za perioda 2003–2007 g., prieta na 11.12.2003g. ot Ministerskia savet na Republika Bulgaria)
- Национална програма за управление на дейностите по отпадъците за периода 2009–2013 г. (Natsionalna programa za upravlenie na deynostite po otpadatsite za perioda 2009–2013 g.)
- Неов, Н. (1970) Кухнята на бъдещето, *Наш дом* 6. (Neov, N. (1970) Kuhnyata na badeshteto, Nash dom 6)
- Петрова, В. (2012) Боклукът като граница. *Критика и хуманизъм* 39 (2), 265–278. (Petrova, V. (2012) Boklukat като granitsa. Kritika i humanizam 39 (2), 265–278)
- Постановление № 19 на МС от 14 юни 1983 г. за по пълното оползотворяване на вторичните суровини, обн. ДВ, бр. 64 от 16.08.1983 г., изм. бр. 51 от 1986 г. (Postanovlenie № 19 na MS ot 14 yuni 1983 g. za po palното opolzotvoryavane na vtorighните surovini, obn. DV, br. 64 ot 16.08.1983 g., izm. br. 51 ot 1986 g.)
- Постановление № 1504 на МС от 1952 за хигиенизиране на населените места в страната. (Postanovlenie 1504 na MS ot 1952 za higienizirane na naselenite mesta v stranata)
- Правилник за чистотата на населените места (1966) (Pravilnik za chistotata na naselenite mesta (1966)
- Правилник за устройството и дейността на Корпорацията по вторичните суровини при Министерски съвет бр. 64 от 16.8.1983 г. (Pravilnik za ustroystvoto i deynostta na Korporatsiyata po vtorighните surovini pri Ministerski savet br. 64 ot 16. 8.1983)
- Савова, С. (2023) Почти без дъх сме. Дишаме напук. *Семинар\_BG* [онлайн] бр. 25. Достъпно на: <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy25/844-pochti-sme-bez-dah.html> (Savova, S. (2023) Pochti bez dah sme. Dishame napuk. Seminar\_BG [onlayn] br. 25. Dostapno na: <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy25/844-pochti-sme-bez-dah.html>)

- Стайнов, П. (1970) *Защита на природата*. София: Издателство на БАН. (Staynov, P. (1970) *Zashitita na prirodata*. Sofia: Izdatelstvo na BAN)
- Стефанов, Ж. (1956) *Хигиена на жилището. Беседи за здравето*. София: Наука и изкуство. (Stefanov, Zh. (1956) *Higiiena na zhilishteto. Besedi za zdraveto*. Sofia: Nauka i izkustvo)
- Тотев, И. (1993) *Третирание на твърдите битови отпадъци .Учебник за студентите от УАСГ*. София: УАСГ. (Totev, I. (1993) *Tretirane na tvardite bitovi otpadatsi . Uchebnik za studentite ot UASG*. Sofia: UASG)
- Тотев, И. (1984) *Хълмове от отпадъци – планини от суровини*. София: Народна младеж. (Totev, I. (1984) *Halmove ot otpadatsi – planini ot surovini*. Sofia: Narodna mladezh)
- Указ № 1541 за оползотворяване на вторичните суровини, ДВ бр. 41 от 27 май 1983 г., изм. бр 56 от 1986 г. (Ukaz № 1541 za opolzotvoryavane na vtorichnite surovini, DV br. 41 ot 27 may 1983, izm. br 56 ot 1986)
- Armiero, M., De Angelis, M. (2017) Anthropocene: Victims, Narrators, and Revolutionaries. *South Atlantic Quarterly* 116 (2), 345–362. [https://doi.org/ 10.1215/00382876-3829445](https://doi.org/10.1215/00382876-3829445)
- Burawoy, M. (ed.) (2000) *Global ethnography: forces, connections, and imaginations in a postmodern world*. Berkeley: University of California Press.
- Dufy, C., Weber, F. (2007) *L'ethnographie économique*. Paris: La Découverte.
- Durkheim, E. (1967) *Les règles de la méthode sociologique (1894)*. Paris: Les Presses universitaires de France. <https://doi.org/10.1522/cla.due.reg1>
- Edensor, T. (2005) Waste Matter – The Debris of Industrial Ruins and the Disorder-ing of the Material World. *Journal of Material Culture* 10 (3), 311–332. <https://doi.org/10.1177/1359183505057346>
- Elias, N., Dunning, E., Goudsblom, J., Mennell, S. (2000) *The civilizing process: sociogenetic and psychogenetic investigations*. Wiley-Blackwell.
- Gille, Z. (2022) The Socialocene: From Capitalocene to Transnational Waste Regimes. *Antipode*. <https://doi.org/10.1111/anti.12878>
- Gille, Z. (2016) Waste Utopias: Lessons from Socialist Europe for the Twenty-First Century. In: Mauch, Ch. (ed.) *A Future without Waste? Zero Waste in Theory and Practice, RCC Perspectives: Transformations in Environment and Society* 3, 39–44. <https://doi.org/10.5282/rcc/7543>.
- Gille, Z. (2007) *From the Cult of Waste to the Trash Heap of History: The Politics of Waste in Socialist and Postsocialist Hungary*. Indiana University Press.
- Hecht, G. (2018) Interscalar Vehicles for an African Anthropocene: On Waste, Temporality, and Violence. *Cultural Anthropology* 33 (1), 109–141. <https://doi.org/10.14506/ca33.1.05>
- Jaeger, A.B. (2018) Forging Hegemony: How Recycling Became a Popular but Inadequate Response to Accumulating Waste. *Social Problems* 65 (3), 395–415. <https://doi.org/10.1093/socpro/spx001>
- Krastanova, R. (2016) *Nouveaux mouvements sociaux et Nouvelle politique Le mouvement vert en Bulgarie*. PAF.

- MacBride, S. (2012) *Recycling reconsidered the present failure and future promise of environmental action in the United States*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mauss, M., Mauss, M. (2002) Essai sur le don: forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques, *Classiques des sciences sociales*. J.-M. Tremblay, Chicoutimi. <https://doi.org/10.1522/cla.mam.ess3>
- McNeill, J.R., Engelke, P. (2014) *The great acceleration: an environmental history of the anthropocene since 1945*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Meadowcroft, J. (2012) Greening the State? In: Steinberg, P.F., VanDeveer, S.D. (eds.), *Comparative Environmental Politics*. Cambridge, MA: MIT Press, 63–88.
- Miller, D. (1998) *Material Cultures: Why Some Things Matter*. 1st ed. University Of Chicago Press.
- Pál, V. (2021a) The Case of the “Bee” Waste Collection Trust in Hungary. *Discard Studies*. Available at: <https://discardstudies.com/2021/04/12/waste-and-recycling-in-cold-war-eastern-europe/>
- Pál, V. (2021b) Toward Socialist Environmentalism? Scientists and Environmental Change in Modern Hungary. *Environent and History* 29 (2) <https://doi.org/10.3197/096734021X16076828553395>
- Petrova, V. (2017) Why Garbage Matters. *CAS Working Papers Series 2015–2016*, 8, 1–20
- Reno, J.O. (2014) Toward a New Theory of Waste: From ‘Matter out of Place’ to Signs of Life. *Theory, Culture and Society* 31 (6), 3–27. <https://doi.org/10.1177/0263276413500999>
- Resnick, E. (2021) The Limits of Resilience: Managing Waste in the Racialized Anthropocene. *American Anthropologist* 123 (2), 222–236. Available at: <https://doi.org/10.1111/aman.13542>
- Resnick, E. (2016) *Nothing Ever Perishes: Waste, Race, and Transformation in an Expanding European Union*. [online] Available at: [https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/133236/elanares\\_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/133236/elanares_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O., Ludwig, C. (2015) The trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration. *Anthropocene Review* 2 (1), 81–98. <https://doi.org/10.1177/2053019614564785>
- Stoilova, E. (2014) *Producing Bulgarian yoghurt: manufacturing and exporting authenticity*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Strasser, S. (2000) *Waste and want: a social history of trash*. NY: Henry Holt and Co.